

IV.

ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

KLINGER ANDRÁS

A hipotézisekhez nem kívántam hozzászólni. Ahhoz kívánok hozzászólni, amit Munkácsy Ferenc hozzászólása indított el. Az eddigi vitákon a hipotézisek összekombinálásáról nem volt szó. Én fenntartanám azt a lehetőséget, hogy az alacsony, közepes és magas hipotézisek összekombinálásából eredjen az a népességprognózis, amelyet az Intézet ajánl az Országos Tervhivatalnak. Ez kilenc előreszámításváltozat, annak a kidolgozása teljesen reális. Nem biztos, hogy az egész időszakban egyformán kell ezeket kombinálni. Elképzelhető, hogy 2000-ig és 2000 után más és más a kombináció.

Végül amit elmondanék, nem hangzott eddig el. Én készítenék ettől a számítástól teljesen függetlenül, lehet, hogy nem is a kiadvány részére, de annak "tálalása" részére egy negyedik hipotézist, és egy negyedik prognózist. Ennél be kellene mutatni azt, hogy az élő hosszú távú népesedéspolitikai koncepcióban meghatározott célokat milyen népességi feltételek esetén lehet biztosítani. A kormány által jóváhagyott hosszú távú népesedési koncepció célként kimondja, hogy 2000 után a népesség csökkenése álljon meg, és attól kezdve a népesség lassú növekedésnek induljon. Így szól a kormány által jóváhagyott népesedéspolitikai koncepció. Ezek a "visszalépő" előreszámítások elvben egyre távolabbra teszik ezt. Meg kellene tehát mutatni, hogy az egyszerű reprodukció eléréséhez 2000-ig milyen termékenységi és halandósági szint kellene. Más dolog, hogy az analízisben be kellene mutatni, hogy ahhoz ilyen-olyan feltételek kellene, és ez reális-e.

MONIGL ISTVÁN

A hozzászólások módot adnak nekem arra, hogy az összefoglaló egy részét most elmondjam. Úgy gondolom, hogy a mai vita megerősítette az eddigi viták eredményeit abban, hogy konszenzus alakult ki a három hipotézis mindegyikére vonatkozóan. Konszenzus van abban is, hogy a közepes változatot tartjuk olyannak, amelyet javasolunk az Országos Tervhivatalnak kiválasztani. Elképzelhetőnek tartom, hogy az

MTA Demográfiai Bizottságának ülésén térjünk vissza a kombinációk kérdésére. Ott mindenki jelen van, aki ezeket csinálta és aki ezeket felhasználja. Az ehhez szükséges számításokat elvégezzük a következő napokban és az eredményről döntés előtt tájékoztatjuk a Bizottságot.

Teljesen egyetértek avval, hogy indokoljuk a prognózisok feltételrendszerét, a hipotézisek feltételrendszerét, érdemben leírva magát a gondolatmenetet. Jelenleg ez nincs leírva, illetve le van írva 20 oldalon. Összefogottan kell leírni, ez teljesen jogos követelmény. Álláspontom szerint a népesedéspolitikai koncepciónak pontosan megfelelő változatot nem kell kiszámolni, mert ez ma, az 1980-as évek második felében nem reális.

Végül az optimizmus-realizmus kérdése és kapcsolata a népesedéspolitikával. Úgy gondolom, hogy egy események által túlhaladott korábbi politikai elhatározás nem lehet iránytmutató a tudományos kutatás számára abban az értelemben, hogy annak a politikai elhatározásnak megfelelő eredményekhez jusson el. Iránytmutató viszont abban az értelemben, hogy a kutatás tartsa kötelességének ennek a politikai határozatnak néhány év után a vizsgálatát abban az értelemben, hogy mi igaz ma belőle, és milyen összefüggésekben kell azt mondani a politikai döntéshozó szerveknek, hogy változtatásokra van szükség. Úgy érzem, hogy csak az utóbbi megközelítést szabad egy tudományos jellegű munka során alkalmazni.

Ezt most megkönnyíti az, hogy mi ma nem mondunk mást, mint amit korábban, 5-6 éve mondtunk. Megkönnyíti az is, hogy az a változat, ami most itt van előttünk és amire igent mondtunk – a kombinációkra vonatkozó kérdések fenntartásával – az kedvezőbb, egyes vonatkozásokban érdemlegesen kedvezőbb változat, mint amit az 1981-2001-es időszakra korábban kiszámoltunk. Itt a problémát csak az okozza, hogy 1983-1984-ben 2000 utánra nem készültek ilyen mélységben számítások. A gond – talán a sok – abból adódik, hogy most válik világossá sokak számára az, amit egyébként a szakértők már régóta tudtak. Tudtuk, hogy itt nagy valószínűséggel és jó esetben is csak hosszabb távon változtathatók meg a tendenciák.

Csak néhány általános jellegű megjegyzést tennék.

1. Kétségtelen az, hogy egy paradigma váltásos korszakban vagyunk: a demográfiai tudomány – az orvostudomány –, de a tervezéstudomány is sok szempontból elavult kategóriákban gondolkozik, melyek nem "vágna össze" az előttünk álló várható helyzettel. Ezt is tudatosítani kell tehát, amikor egy ilyen jelentést lefrunk. A feltételrendszerben az is benne van, hogy ha az orvostudomány átáll egy más szemléletre, a tervezéstudomány ne írjon elő régi határokat, hanem legyen egy új rugalmas tervezési rendszer, és nem utolsósorban a demográfiai tudomány is tegyen eleget annak, ami itt nagyon sok oldalról elhangzott: a finomító feltételek kidolgozásának.

2. Ehhez kapcsolódik az is, hogy demográfiai előrejelzéseinknek is differenciáltabbnak kell lenni. Javasolnám, hogy a közgazdasági előrejelzések módszertanában kidolgozott módszereket vegyük itt figyelembe. Tehát ne csak a trend-jellegű, azaz valószínűségeken alapuló, hanem a tényszerű előrejelzéseket is használjuk, és az esetleg általunk maximálisnak vagy minimálisnak jelzett változatok körüli "valószínű" hibahatárokat is meg lehetne adni. Kereshetnénk még azt is, hogy mi az "optimális" és mi az, amit mint legmagasabbat és mi az a legalacsonyabb, amit még valószínűnek tartunk. Szükséges végül még egy "katasztrófális szint" (rock-level) rögzítése is, azt feltételezve, hogy minden lényeges fejlődési feltétel csődöt mond. Erre azért kell utalni, hogy vigyázzunk: ha egyszer az egész feltételrendszer csődöt mond, akkor a katasztrófa bekövetkezése nem zárható ki! – akár csak a gazdasági válságok esetében.

3. Itt felmerülnek olyan problémák is, amelyekre S. Molnár Edit hozzászólásában nagyon finoman rámutatott: más dolog egy előrejelzést kidolgozni és ismét más dolog az, hogy egy publikus előrejelzésnek mi lesz a közvéleményre gyakorolt hatása. Ez összefügg azokkal a Hoóz István kollégám által konkrétan és nagyon élesen meghatározott "veszélyekkel", amiket én nem is mondanék feltétlenül veszélyeknek, hanem esetleg csak a lehetőségek olyan legkedvezőtlenebb határesetének, amidőn "minden kötél szakad". A veszélyhelyzet határához közeled-

ve az is segít rajtunk, ha több "egyke" van és nem több "egy se". Itt is vannak még bizonyos hazai lehetőségek, hogy ha azzal kell számolnunk, hogy a három gyereket mai családaink már "soknak" tartják. Tehát a kollektív felelősség, a kollektív lelkiismeret vagy erős közvélemény kialakítása is feladata a demográfiai tudománynak a társadalmi és nemzeti síkon, ahogy erre már tanszéki elődöm, Schneller Károly professzor 1940-ben, azaz a háború kezdetén a francia demográfusokkal egyidőben rámutatott!

4. Végül egy utolsó megjegyzés. Itt szó volt arról, hogy nincsenek empirikus ismereteink egy sor alapvető demográfiai magatartásról, a tudati oldalról viszont nagyon erősen hatnak a kedvezőtlen közgazdasági tényezők. Úgy vélem, azért egy biztos támpontunk feltétlenül van: tudjuk, hogy míg az 1973-1980-as szakaszban az eladósodással ki tudtuk egyensúlyozni valahogy a gazdasági struktúra és helyzet romlását, 1980 után ezt már egyre kevésbé tudtuk megtenni. Tehát az a romlás, ami 1980 és napjaink között elmélyült, mindaddig hat, amíg ez a jelenlegi gazdasági struktúra nem alakul át. Amíg ennek a változásnak kedvező hatásai nem jelentkeznek, addig csak ilyen "rossz" közgazdasági környezettel és tudattal számolhatunk. Itt azért mutatkozik egy empirikus mérési lehetőség, amennyiben nem a "jóra" állunk be a demográfiai téren, hanem annak a hatását mérjük le, hogy ha tovább is így romlik a helyzet, akkor mi várható: ezt tudjuk közgazdasági mutatókon keresztül is mérni. Kénytelen vagyok arra is hivatkozni ebben az összefüggésben, hogy a Statisztikai Szemle egyik legutóbbi számában Sipos Aladár akadémikus cikke azt mondja, hogy 20 évig ne várjunk semmi javulást közgazdaságilag, mert a világgazdasági ciklikus hullám egybeesik a struktúraváltással. Ennyire pesszimista a magam részéről nem lennék, de ez a gazdasági környezet a demográfiai tudományt is arra kényszeríti, hogy a veszélyhelyzet fokát próbálja legalább becslészerűen meghatározni, mielőtt még a "katasztrófa szint"-et elérnénk, hogy attól - néhány határozott és alapvető népesedéspolitikai rendszabály segítségével - mielőbb távolodjunk.

Mondandóm több ponton találkozok az előző felszólalásokkal. Első megjegyzésem optimizmus és realitás kérdésével kapcsolatos. 1984-ben a pécsi szeminárium során optimizmusról volt szó, mégpedig a tervezői érdekeltségből fakadó optimista változatok értelmében. Az ottani vitából leszűrhető volt, hogy ebben volt is, van is némi igazság. Én úgy gondolom, hogy ma más a helyzet: egyértelműen a hipotézist készítő munkacsoportnak a sikerességét jelzi az a tény, hogy itt ma föl sem merült, hogy a hipotézisek optimisták, erről nem folyt vita. Más kérdés persze, hogy kinek-kinek lehetnek saját hipotézisei, amelyek természetesen a kollektív munka eredményétől valamelyest eltérnek. Véleményem szerint ez a munka a mai tudásunk szerint legvalószínűbb, legrealisabb mozgásteret vázolta fel. Szeretnék arra is rámutatni, hogy a középső, vagyis a hosszú távú tervező munka számára beláthatóan ajánlható változat is a reprodukciótól való elmaradását jelzi, s ez eddigi értelmezésünk szerint nem éppen optimista.

Második megjegyzésem a realitás körében maradván az eredményes előrelépés néhány tényezőjét kívánom kiemelni. Nem áll rendelkezésemre átfogó nemzetközi összehasonlítás arról, hogy milyen pontosságú a különböző országokban készített előrejelzések beválása, mennyire bizonyulnak utólag az egyes előreszámítások optimistának vagy éppen pesszimiztának. Néhány fejlettséget azonban megnéztem, például az angolai előrejelzéseket. Nem kell szégyenkeznünk, azok rendre sokkal optimistább előrejelzések voltak, hozzájuk képest a magyar előrejelzések akár pesszimiztának is minősülhetnek.

Miben érzem a 2020-ig készített előreszámítások realitását megalapozottnak? Egyfelől talán azt mondhatnám, hogy a realitást alátámasztja az, hogy most már hosszabb ideje hosszú távú tendenciák vizsgálatába beágyazva történik ez a munka. A szeminárium vitájához megküldött két háttéranyag, a beválásnak a vizsgálata, illetve az ezredfordulón túlnyúló hosszú távú fejlődésnek a vizsgálata is ezt jelzi. Második ilyen tényezőként mindenképpen kiemelhető, hogy a munkában a módszertanilag ma legkorszerűbbnek tekinthető eszközöket alkalmazták, ezt én még a területi előrejelzésre is merném mondani. Harmadik ilyen összetevőként úgy gondolom, hogy a nyitottság növekedése le-

het a siker záloga, amiben a széles szakértői kör bevonását értem, például egy ilyen széles körű szeminárium megrendezésével is. Végül említénék egy olyan tényezőt is, ahol még nem sikerült sok előrelépést tenni. Úgy gondolom, ez úgy összegezhető, hogy más társadalmi-gazdasági folyamatok népesedésre gyakorolt hatását tekintve ismereteink egyelőre szerények.

Harmadik megjegyzéssel szeretném kiemelni azt, hogy úgy hiszem, az is a realitást tükrözi, hogy a népességfejlődés nagyfokú determináltsága érződik ezekből a projekciókból, így elsősorban a strukturális tartalékok kimerülése és az öregedés egyértelmű folytatódása annak minden hátrányával együtt. Megismételve magamat, úgy fogalmaznék, hogy az ezredfordulón túlnyúló népességelőreszámítás alaposan körüljárt szakértői becsléssorozat alapján határozta meg a legvalószínűbbnek, vagy mai tudásunk szerint legreálisabbnak mondható jövőbeli pályákat.

Végül még egy megjegyzést tennék: a népesedéspolitikának az egyes előreszámítási változatokkal való összekapcsolása egyértelműen és közismerten nagyon nehéz feladat, hiszen tudnivaló, hogy már a technikai változat sem azt jelenti, hogy nem kell semmit se tenni, hogy az magától megvalósulna. Nyilvánvaló, hogy a középső változat nagy erőfeszítéseket kíván, igen aktív, folyamatos népesedéspolitikát feltételez. Ez viszont azt is jelenti, hogy a hipotézisben számításba vett jövőbeni feltételek kialakítása - az eszközrendszer továbbfejlesztése stb. - elengedhetetlen feltétele az előrejelzések realizálódásának, annak, hogy utólag reálisnak és ne optimistának minősüljenek a népességelőreszámítások.

VALKOVICS EMIL

Rohamosan közeledtünk ahhoz az időponthoz, amikor az Intézet fennállásának 25. évfordulóját fogja ünnepelni. Az Intézet mindig is foglalkozott népességelőreszámításokkal és népesedéspolitikával. A népességelőreszámítást eléggé szolgáltatásnyújtó tevékenységként gyakoroltuk és ez a jellege bizonyos mértékig ma is fennáll. Minthogy ez a

munka nagyon sok intézeti munkaerőt és a legjobb intézeti munkaerőket köti le, szeretnék az előreszámítással foglalkozó kollektívának négy olyan dolgozati címet javasolni, amelyek kidolgozásával sikerülne az Intézet valóságos rangjának kissé jobban megfelelő, vagy ezt emelendő eredményeket ezen a téren elérni.

Az első ilyen dolgozat "A hipotézisek születése" lenne. A másik dolgozat "Az előreszámítások beválása". Itt magát a fogalmat is tisztázni kellene, vizsgálatát merőben új alapokra helyezni, magáról a beválásról egy elvi-módszertani szintű dolgozatot írni. A harmadik dolgozat lehetne "A jövőbeni folyamatok demográfiai elemzése". Ebből az alkalomból az olyan, egyébként a demográfiai szempontból nagyfontosságú kérdésekre is választ találhatunk, hogy a népesség öregedése milyen tényezőknek a függvénye, mitől is függ, kialakul-e valamilyen stabil népességhez hasonló népesség, vagy ez netalán esetleg stacionér népesség is, vagy sem. Végül a negyedik egy "laza" javaslat lenne. Sok tankönyvszerű anyag van az előreszámításokkal kapcsolatban. Valamelyiket egyszer már le kellene fordítani és közkinccsé kellene tenni az általános demográfiai és előreszámítási kultúra emelése céljából. Köszönöm szépen.

HABLICSEK LÁSZLÓ

A sáv és a változatok kérdésében vita alakult ki a mai nap folyamán. Hangsúlyoztam már a sáv jelentőségét. A változat egy konkrét népességfejlődési pályát ír le, konkrét, numerikusan pontosan leírt hipotézisek alapján. Egy változatnak a bekövetkezési valószínűsége azonban szigorú értelemben nulla. A népességelőreszámítás felfogható három változatnak, de ebből a közepes lényegében az alacsony és a magas változat az aritmetikai átlagaként fogható fel. A lényeg az alsó és felső érték és a köztük lévő intervallum. Megérttem azt, hogy a tervező munka során ma még nem tudnak 2021-re plusz-mínusz 5%-os eltérésekkel számolni. Mert tulajdonképpen erről van szó. A népességszámban 2021-ben plusz-mínusz 5%-os eltérések vannak. Megérttem, de ne követeljük tőlünk azt, hogy mi ilyen hosszú távra egy változatot mondjunk, mert ennek a változatnak a megvalósulása biztosan nulla. Ellene vagyok annak is, hogy a sávon belül újabb sávokat jelöljünk ki.

MONIGL ISTVÁN

Ezen már túl vagyunk, ezt már végig számoltuk, onnan jutottunk el ide, de lehet számolni 1,5-1,6-os alsó termékenységgel is. Ebben az esetben kilencmilliós, nyolc és félmilliós népességszámok jönnek ki a jövő század első harmadára, közepére. Ezzel nem lehet átfogó elemzés nélkül kimenni a szélesebb szakmai közvélemény elé, az elemzésnek pedig ilyen időtávban nincs kellő alapja. Ezt az intervallumot ma sem bővíteni, sem szűkíteni nem érdemes. Tehát én $\pm 5\%$ -os sávnál kisebbet már nem vennék, mert ez megkérdőjelezné azt, hogy mi tényleg tudjuk-e prognosztizálni a jövőt.

MUNKÁCSY FERENC

Ez nem sáv, ez már tölcser. De ez azért van, mert az idő előrehaladtával a becslések bizonytalansága növekszik.

KLINGER ANDRÁS

Arról beszélünk, hogy a maximumot és a minimumot senki sem vitatja. Bármit mondunk a sávban, végül egy számot kell elfogadni és ez a középső érték. Én azt mondom, Munkácsy Ferenc nyomán, hogy a középső érték amit elfogadnak, ne aritmetikai közép legyen. Játsszunk ezzel 9 vagy 18 vagy 27 kombinációival, hogy majd módosítani lehessen azon az alapon, hogy a tényleges fejlődés bizonyos időszakokban inkább közeledik az alsóhoz, bizonyos időszakokban lehet, hogy közelekedik a felsőhöz, de a középső érték ne az aritmetikai közép legyen.

MONIGL ISTVÁN

Szabad ezt most értelmezni? Tehát konkrétan azt javaslod, hogy az 1986-1990-es időszakra, a mai közepes változat szerepeljen, de a termékenység ebben az időszakban az alsó változat termékenysége legyen?

KLINGER ANDRÁS

Semmin nem változtatnék, a hipotézisek adva vannak. A kérdést ne úgy tegyük fel, hogy mi legyen a tervezés számára ebben a maximális-minimális sávban arra az időszakra elfogadott változat, ami ne a közepes legyen, hanem a valószínű.

HABLICSEK LÁSZLÓ

Én azt vitatom, hogy ennek nincs értelme. 2001. január 1-jén az össznépeség a tízmillió háromszázhuszonnégyezer és tízmillió ötszázötvennyolcezer között van. Ilyen különbségek mellett nincs értelme annak, hogy a középtől eltérjünk.

KLINGER ANDRÁS

Ez a tudomány álláspontja. De nem tudsz egy 200 000-es sávban tervezni.

HABLICSEK LÁSZLÓ

Ami a 2000 utáni "valószínű" változatot illeti, majd 5-10 év múlva dől el, akkor derül ki, hogy jelenlegi sávon belül merre mozog el a népességfejlődés.

ANTAL LÁSZLÓ

A prognózisokban egy millió a hibahatár, 10%-os a sáv, amin belül a tervezés mozoghat. A készítőket azt mondják ugyanakkor, hogy a prognózismunkák általában 3-5%-os hibahatár között mozognak. E körül van tulajdonképpen a dilemma. El kell kötelezniük a prognóziskészítőket is magukat. A tervezésnek pontosabb intervallumokkal kell dolgozni, egy 10%-os sávon belül nem lehet jó tervezési eredményt elérni.

MONIGL ISTVÁN

Szeretnék visszaélni a vitavezető lehetőségeivel. Ezt a vitát zárjuk le. Kapjon az MTA Demográfiai Bizottsága a következő napokban érdemi lehetőséget arra, hogy döntsön, állást foglaljon. Ma itt az előterjesztők a közepes változatot vállalják. Ebben azonban vita van Klinger András és Hablicsek László, Klinger András és Monigl István között. Dolgozzunk ki néhány kombinációt a következő napokban, és utána döntsük el, hogy érdemes-e a vitát folytatni.

HIDEG ÉVA

Az előrejelzések hosszabb távú, 2000 utánra vonatkozó felhasználhatóságához szeretnék csak hozzászólni. Valószínű, hogy az

Egyetemen mi, a Jövőkutatási Osztály, a 2021-re vonatkozó információval fogunk dolgozni, mégpedig egy hosszú távú tervet megalapozó jövőkép fölrajzolása kapcsán. Ebből a szempontból ezeket a 2000 utáni számításokat korrekt számításnak lehet elfogadni, mi használni tudjuk. Azzal a megszorítással, amit itt már Monigl István kimondott, azt én még határozottabban fogom mondani: a sávban kell gondolkodni. Nem szabadna elkötelezni magunkat, vagy a demográfusoknak önmagukat a mellett, hogy a közepes az igazi változat.

Jó lenne, ha a hosszú távú terv is ezt a sávhatárt fogadná el realitásnak, hogy legalább megtörténne egy olyan fordulat, hogy tényleg alternatívákban gondolkodna a hosszú távú terv. Itt a népese-
désre van legalább egy alsó, meg egy felső sáv, és ezekre biztos, hogy eltérő foglalkoztatottsági, lakás stb. koncepciókat lehetne kialakítani.

MONIGL ISTVÁN

Folytatom az összefoglalást, címszavakban, hogy minél kevesebb időt vegyen igénybe.

Realitás-optimizmus. Erről más összefüggésben már volt szó, az összefoglaló korábbi része is érintette. Én úgy érzem, hogy ez a néhány hete folyó vita megerősítette, hogy ez a tartomány, amelyben a jövőbeni népességfejlődéssel kapcsolatban gondolkozunk, reális. Tehát, ha én most visszanezdek arra a házra, amit felépítettünk, nem nagyon félek attól, hogy össze fog dőlni. Ha valaki a vita után mégis azt a kérdést tenné fel, hogy optimista vagy sem a középső változat, és a sáv, kényszeríthetne a válaszra, akkor teljesen a személyes véleményemként azt mondanám, hogy ez a mai középső változat inkább optimista, mint pesszimista. Rövid távon is, hosszú távon is.

A felelősség kérdése. Több vonatkozásban is elhangzott. Legutóbb a sáv értelmezése során. Mi nem háríthatjuk el a felelősséget. Azt mondjuk, hogy a népességfejlődés felső és az alsó sáv között jön létre. És a tervezés számára azt javasoljuk, hogy a középső változa-

tot fogadja el. Ez felelősségvállalás. Mi tudatosan úgy szerveztük ezt a munkát, hogy 1986. februártól egészen decemberig csak az Intézet és a KSH dolgozott, tehát mi a felelősséget az elvégzett munkáért teljes mértékben felvállaljuk. Abban is vállaljuk, amit javasolunk. Az, hogy másképpen kapcsoltuk be a külső szakértőket, mint korábban, az hasznára vált a munkának, bár nagyobb felelősség hárul ránk. Korábban az elejétől vettek részt a munkában nem demográfusok, hivatali megrendelők és mások. Ez nehezítette a munka menetét; kevesebb volt a haszon, mint az ebből adódó gond.

Folyamatos korrekció. Erről többen szóltak. Szólt legutóbb Valkovics Emil is néhány javaslata kapcsán. Az a véleményem, hogy ezeket az előreszámításokat folyamatosan korigálni kell, ebbe beleértve a pontosságvizsgálatokat, és beleértve mindazt, ami elvezethet oda, hogy 4-5 évnél gyakrabban ilyen léptékű prognózisokat ne kelljen készíteni. Ennek egyetlen módja az, hogy közben is dolgozunk. Azaz a jövőre vonatkozó gondolkodás része kell, hogy legyen a tudományos kutatásoknak, mert ha a prognóziskészítők evvel nem szerves összhangban gondolkoznak és dolgoznak, akkor ebből nem sok lesz.

A tervezés számára készülő és kutatási célú előreszámításokról. A megrendelésre készülő prognózisok mellett a tudományos célú prognózisok, pontosabban az előreszámítások területén folyó tudományos munka új vonásokat jelent a munkában. Ehhez való "hozzászoktatást" a következő időszakban sokkal intenzívebben kell csinálni. El kell fogadtatni a környezettel, hogy készülhetnek és nyilvánosságra kerülhetnek kutatási funkcióval akár egyes prognózisok, akár a prognózisok sorozatai is. És ezek csak segíthetnek, hozzájárulhatnak egy-egy "hivatalos" prognózis megalapozásához 4-5 évenként, és semmiképpen sem gyengítik azt.

Végül: A ma megvitatott eredmény közös munka eredménye. Engedjék meg a Tisztelt Szeminárium még megmaradt, bár igen fáradtnak tűnő résztvevői, hogy köszönetet mondjak azért a kifogástalan együttműködésért és munkáért, amivel a KSH-nak nem az Intézetben dolgozó szakemberei, az Intézetben dolgozók, és a KSH Számítóközpont munkatársai ezeket a prognózisokat előállították. Köszönöm mindenkinek a kitartást, az aktív részvételt a vitában. A szemináriumot bezárom.